

УДК 94 (37) : 82-54

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.4.367>

Дмитро Пуховець*

ПРОПАГАНДА У ТВОРЧОСТІ КЛАВДІЯ КЛАВДІАНА НА ПРИКЛАДІ *IN EUTROPIUM*

Анотація: Стаття присвячена дослідженню творчості придворного поета Пізньої Римської імперії Клавдіана, передусім його твору «Проти Євтропія». Останній був видним царедворцем східної частини імперії, консулом 399 р. від Р.Х., а також політичним опонентом покровителя Клавдіана Стиліхона. Інвектива складається з двох книг: перша присвячена консульству 399 р., друга – нездатності східного двору придушити повстання варварського ватажка Трибигільда у тому ж році. Викривальна промова може шокувати сучасного читача. Вона глузує над фізичними вадами та зовнішністю людини, її гендерною роллю та сексуальністю, у ній є прояви ейджизму та мізогнії. В той же час вона написана в цілому в традиціях жанру пізньоантичної інвективи. *In Eutropium* містить багато важливих, інколи навіть унікальних свідчень щодо особи Євтропія і є важливим джерелом щодо вивчення політичної боротьби в Римській імперії кінця 4 ст.

Ключові слова: Римська імперія, Візантія, Давній Єгипет, пропаганда, язичництво, християнство, гендерні студії

Постановка проблеми. Державна влада Пізньої Римської імперії активно використовувала пропаганду в різних формах для досягнення своїх цілей. Побідною діяльністю займалися в тому числі видатні митці, до яких беззаперечно належить поет на рубежі 4-5 ст. від Р.Х. Клавдій Клавдіан. Цей грекомовний уродженець Єгипту опинився при дворі реального правителя західної частини імперії Стиліхона і на період 395-404 рр. став його придворним поетом, фактично, офіційним пропагандистом. В інтересах державної пропаганди він написав близько дюжини великих творів, які оспівують Стиліхона та інших представників західної еліти, критикують їх ворогів. Саме в жанрі викривальної промови написаний один з найвідоміших творів Клавдіана *In Eutropium* («Проти Євтропія»), виданий у двох частинах у 399 р. Дослідник Ал. Кемерон назвав його «найжорстокішою інвективою у всій античній літературі»¹. Об'єктом нападу тут виступає євнух Євтропій, який був найбільш впливовим сановником двору східної частини Римської імперії за імператора Аркадія в період 395-399 рр., а в 399 р. був проголошений консулом. Дана інвектива є, безсумнівно, дуже яскравим джерелом щодо зазначеної доби і заслуговує на детальне та різнобічне дослідження.

Отже, **метою статті** є вивчення інвективи *In Eutropium* як прикладу пропагандистського твору Римської імперії на рубежі 4-5 ст. У статті ставиться ряд

* Пуховець Дмитро Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5201-0396>; e-mail: pukhovets@knu.ua

¹ Cameron Al. Claudian: Poetry and Propaganda at the Court of Honorius. Oxford at the Clarendon Press, 1970. P. 126.

дослідницьких завдань, серед яких є наступні: проаналізувати життєвий шлях та літературну творчість Клавдіана на фоні епохи; визначити контекст, обставини та мету написання твору «Проти Євтропія»; співвіднести інформацію про Євтропія у Клавдіана з даними інших джерел про євнуха; розкрити літературні та риторичні прийоми, які використовує Клавдіан для нищення об'єкту своєї критики.

Історіографія та джерела. Головним джерелом для написання статті є сама інвектива *In Eutropium*, що написана у віршованій формі латиною і складається з двох книг. Перша книга має 513 рядків, друга книга має 602 рядки, другу книгу також супроводжує вступ на 76 рядків, який має важливе значення для розуміння твору. Крім оригінального тексту у виданні Дж. Голла в статті використані переклади промови англійською та російською мовами². Для дослідження життєвого шляху Клавдіана використані інші його твори, а також короткі згадки про поета у Августина Блаженного та Павла Орозія. Іншу групу джерел становлять античні історичні твори, які описують політичну обстановку в Римській імперії кінця 4 ст. – початку 5 ст. загалом, і участь у політичному житті євнуха Євтропія зокрема. Ключовим джерелом в цьому контексті можна вважати автора 5-6 ст. Зосима з його працею «Нова історія». В описі подій кінця 4 – початку 5 ст. він переважно спирався на історичну працю Євнапія з Сард, яка дійшла до нас в уривках і також використана у статті. Окремі нюанси релігійного життя епохи представлені у працях церковних істориків Сократа Схоластика, Созомена та Філосторгія. Серед християнських діячів в контексті інформації про Євтропія особливе місце займає Іоанн Златоуст, який написав відому проповідь «На Євтропія євнуха, патриція та консула», присвячену царедворцю в момент його політичного падіння. Також в статті використане основне зібрання законів Римської імперії 4-5 ст. – «Кодекс Феодосія». Один з його едиктів присвячений, зокрема, усуненню Євтропія з усіх посад³, інші збережені закони періоду його володарювання можуть допомогти дати більш об'єктивну оцінку цьому діячу.

Якщо описувати історіографію дослідження, то монументом у ній височить праця Ал. Кемерона⁴. Хоча написана у вже далекому 1970 р., вона і досі є відправною точкою усіх досліджень, пов'язаних з постаттю Клавдіана. Британський науковець доволі критично ставився до античного поета та його методів літературної творчості, в той же час Євтропій знаходить у праці якщо не виправдання, то принаймні співчуття.

Безпосередньо праці «Проти Євтропія» присвячена монографія Ж. Лоні⁵. Авторка у вступі сама називає себе ученицею Ал. Кемерона, пише, що він надихнув її на написання. Змістовно монографія багато в чому продовжує думки вчителя, в той же час подаючи їх в більш широких контекстах: зокрема, розвитку пізньоантичної літератури, розвитку жанру інвективи з часів його появи. Окремі аспекти питання висвітлені у сучасних дослідженнях

² Claudii Claudiani Carmina / edidit John Barrie Hall. BSB B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, 1985. 454 p; The Complete Works of Claudian / trans. by N. Bernstein. Routledge, 2023. 431 p; Клавдий Клавдиан. Полное собрание латинских сочинений / пер. Р.Л. Шмараква. СПб.: Изд. С.-Петербург. ун-та, 2008. 842 с.

³ CTh. 9.40.17.

⁴ Cameron Al. Claudian: Poetry and Propaganda... 508 p.

⁵ Long J. Claudian's In Eutropium, Or, How, When, and Why to Slander a Eunuch. University of North Carolina Press, 1996. 290 p.

поетичного стилю Клавдіана⁶. Щодо Євтропія, то стисла, але фактологічно насичена характеристика його правління міститься у монографії Дж. Лібешюца⁷. Становище євнухів при владі за доби Пізньої Античності характеризується у статті К. Хопкінс⁸. Але незважаючи на наявність доволі широкої історіографії, інвектива *In Eutropium* заслуговує на подальше наукове дослідження, адже є надзвичайно багатогранним і колоритним історичним джерелом.

Виклад основного матеріалу. Про автора твору Клавдія Клавдіана нам відомо дуже мало, особливо щодо раннього періоду його життя. Ніякої інформації немає вже про час народження майбутнього літератора. Вважається, що він був ще молодою людиною, коли він винирнув до нас з темряви віків у Римі у 394 р. Клавдіан в панегірику називає себе *sodalis* («товаришем») консула 395 р. Олібрія, якому на той час було не більше 20 років. Це означає, що поет не був набагато старшим. Батьківщиною письменника традиційно визначають Єгипет⁹. У «листі до Геннадія» він відсилає читача до «нашого Ніла»¹⁰, а в іншому своєму вірші називає Александра Македонського «засновником моєї Батьківщини»¹¹. Це дає можливість ідентифікувати літератора не просто як уродженця Єгипту, а конкретно міста Александрії. Іоанн Лідієць називає Клавдіана «пафлагонцем»¹², але явно має на увазі не походження. Цей термін означав «пустослів» і відсилав до критики Арістофаном Клеона. Що ще можна сказати про юність поета не маючи ніяких свідчень? Він точно отримав прекрасну граматичну і риторичну освіту, про що свідчить блискучий рівень його поезії. Принаймні частина цієї освіти була отримана в самій Александрії, яка була визначним освітнім центром. Гарна освіта в ті часи коштувала немало, а це означає, що родина Клавдіана мала статки, очевидно, належала до провінційної еліти. До раннього періоду його творчості належить грекомовна поема «Гігантомахія», яка дійшла до нас в уривках¹³.

В якийсь момент Клавдіан вирішив залишити Александрію у пошуках кращої долі. Частина дослідників пов'язує цей крок з гоніннями проти язичників в Єгипті на початку 390-х років, символом яких стало знищення Серапеума у 391 р.¹⁴ Питання релігійної приналежності поета буде розкрито далі у статті, але зазначимо, що немає достатніх підстав пов'язувати дві вищезгадані події. Для амбітної молодої людини, якою беззаперечно був Клавдіан, залишення величезної, але все одно провінційної Александрії, було логічним кроком у будь-якому разі. Ал. Кемерон бачить свідчення мандрів літератора після залишення Єгипту: британській вчений знаходить у творчості поета прикмети щодо

⁶ *Coombe C. Claudian the Poet. Cambridge University Press, 2018. 242 p; Ware C. Claudian and the Roman Epic Tradition. Cambridge University Press, 2012. 266 p.*

⁷ *Liebeschuetz J. Barbarians and Bishops. Army, Church, and State in the Age of Arcadius and Chrysostom. Clarendon Press, 1990. P. 96-103.*

⁸ *Hopkins K. Eunuchs in Politics in the Later Roman Empire // The Cambridge Classical Journal. 1963. Vol. 9. P. 62-80.*

⁹ Див., наприклад, *Coombe C. Claudian the Poet... P. 7; Ware C. Claudian and the Roman Epic Tradition... P. 5.*

¹⁰ *Claud. Carm. Min. 19.3.*

¹¹ *Claud. Carm. Min. 22.20.*

¹² *Lyd. De Mag. I.47.*

¹³ Див.: *Альбрехт М фон. История римской литературы: в 3 т. / пер. А.И. Любжина. Москва, 2005. Т. 3. С. 1463.*

¹⁴ Про це див.: *Cameron Al. Claudian: Poetry and Propaganda... P. 28-29.*

перебування в Константинополі, гарні знання географії Малої Азії – це може значити, що він там був¹⁵.

Зрештою, точно можна сказати, що Клавдіан опинився в Італії у 394 р. Основна політична подія того року – це перемога імператора Феодосія I над узурпатором Євгенієм на річці Фрігід, яка на короткий час відновила єдність імперії та поклала край спробі язичницької реставрації на Заході. Як один з проявів нових порядків імператор сприяв призначенню в якості консулів на 395 р. представників знатного римського роду Аніціїв – Олібрія та Пробіна. Справа в тому, що цей рід був християнським на протигагу багатьом іншим сімействам «Вічного міста», які зберігали язичницькі симпатії¹⁶. І можливість написати панегірик на честь вступу консулів на посаду була надана Клавдіану. Це була неймовірна удача для мало кому відомого на той час провінціала. Панегірик дійсно оголошується латиною у Римі на початку 395 р. У ньому практично не згадується Феодосій I і взагалі не згадуються Стиліхон і Гонорій. Це може говорити про те, що молодий літератор не мав на той час амбіцій ставати придворним поетом.

Але подальші події розвивалися іншим чином. У 395 р. Феодосій I помирає, номінальним правителем західної частини Римської імперії стає його син Гонорій, а фактичним правителем – Стиліхон. Клавдіан переїжджає до Мілану, де знаходився імператорський двір, і стає придворним поетом, де-факто, пропагандистом Стиліхона на наступні роки. Вже у 396 р. він пише панегірик на честь третього консульства Гонорія. За наступні роки поет встиг написати такі великі твори: панегірики на честь консульств (Гонорія у 398 р. та 404 р., Манлія Феодора у 399 р. та власне самого Стиліхона у 400 р.), поеми на честь військових звитяг під орудою Стиліхона («Гільдонова війна» (398 р.) та «Готська війна» (402 р.)), фесценніни та епіталаму на честь весілля Гонорія з донькою Стиліхона Марією у 398 р. Також Клавдіан написав дві інвективи проти ворогів Стиліхона, представників двору східної частини Римської імперії – Руфіна та Євтропія. Єдиним великим твором Клавдіана латиною, не пов'язаним з поточною політичною повісткою, була поема «Викрадення Прозерпіни», яка залишилась незавершеною¹⁷. Очевидно, панегірик на честь шостого консульства Гонорія у 404 р. був останнім помітним твором Клавдіана, невдовзі поет помер. Інакше він би написав твір на честь перемоги Стиліхона над полчищами Радагайса у 406 р.¹⁸

Клавдіан був суперзвіркою свого часу, уславлений найвищими почестями та регаліями. Він отримав сенаторський ранг *tribunus et notarius*¹⁹. У 402 р. в передмові «Готської війни» поет хвалиться тим, що сенат винагородив його бронзовою статуєю в Римі²⁰. Зберігся напис на ній, який повідомляв, що Клавдіан поєднував розум Вергілія та

¹⁵ Cameron Al. Claudian: Poetry and Propaganda... P. 26-27.

¹⁶ Див.: Ryser G. Education, Religion, and Literary Culture in the 4th Century CE. Vandenhoeck & Ruprecht, 2018. P. 14.

¹⁷ Стильний зміст всіх творів див.: Альбрехт М фон. История римской литературы... С. 1465-1468.

¹⁸ Див., наприклад, The Complete Works of Claudian... P. 3. Провокативна та спекулятивна гіпотеза, в яку не вірить і сам її автор, про те, що Клавдіан і Олімпіодор Фіванський – це одна і та ж людина, представлена у статті Д. Флетчера: Fletcher D. Whatever Happened to Claudius Claudianus? A Pedagogical Proposition // The Classical Journal. 2009. Vol. 104, No. 3. P. 259-273.

¹⁹ Rolfe J. Claudian // Transactions and Proceedings of the American Philological Association. 1919. Vol. 50. P. 137.

²⁰ Claud. Get. Praef. 7-14.

музу Гомера²¹. Після смерті літератора його твори почали циркулювати у двох збірках: великі у *Carmina Maiora*, дрібніші вірші у *Carmina Minora*. Збірка великих поем була опублікована ще до падіння Стилхона і присвячена цьому діячу²². До нас дійшло біля 300 рукописів поета²³, що говорить про його популярність за доби Середньовіччя. Дійсно, він вдихнув нове дихання у жанр панегірика Пізньої Античності, подаючи його у не зовсім традиційній, поетичній формі. Стилістика Клавдіана поєднує у собі панегіричні та епічні елементи, сучасні дослідники визначають його стиль як «епіко-панегіричний»²⁴. Але одразу зазначимо, що інвектива *In Eutropium* представляє скоріше темний бік творчості та особистості античного автора.

Ще одне питання, яке неабияк цікавить сучасних дослідників в контексті вивчення Клавдіана, це питання його релігійних переконань. Сучасники поета Августин Блаженний та Павел Орозій називають його язичником²⁵. Дуже низькою є ймовірність, що вони знали його особисто – така інформація могла дійти до них тільки з чуток. Цілком можна припустити, що розмови про язичництво Клавдіана (на той час вже фактично заборонене) могли розпускати противники Стилхона з метою дискредитації останнього. Такий дискурс базувався, звичайно, передусім на характері поезії Клавдіана. Вона буквально просякнута язичницькою естетикою, відсилками до античної міфології, античних божеств. До прикладу, у інвективі «Проти Євтропія» серед дійових осіб є Марс, Беллона, Аврора та Кібела. Ми явно можемо зробити висновок, що язичницька стилістика була поету ближчою за християнську. Але чи означає це, що сам літератор був язичником? Тут все не так однозначно. По-перше, Клавдіан писав так, тому що його так вчили. Після християнізації імперії навчання у багатьох грамастиків та риторів залишалося язичницьким в своїй основі, ґрунтувалося на вивченні класичної античної літератури²⁶.

По-друге, використання міфологічної традиції як літературний прийом було цілком допустимим у придворній літературі. Так було не тільки на рубежі 4–5 ст., а навіть у 6 ст., де при дворі Юстиніана в поезії Павла Силенціарія допускалися язичницькі алюзії. Навіть якщо Клавдіан в серці співчував язичництву, можна з впевненістю стверджувати, що відкритим язичником він не був. Він точно не порушував заборони, введені на той час законодавством проти політеїстів (щодо принесення жертвоприношень, відвідання храмів і т.д.)²⁷. Звідки така впевненість? Ми маємо справу з придворним поетом, людиною, яка обслуговувала владу пишучи твори на замовлення. Для цього він йшов на морально сумнівні компроміси з совістю, як ми побачимо далі. І такій людині ризикувати всім заради релігії – це явно вибивається з портрету особистості. При цьому не будемо забувати, що Клавдіан був уродженцем Єгипту. Як справедливо зазначає Ал. Кемерон, якщо б у нього і були язичницькі симпатії, то вони би радше стосувалися Ізиди та Серапіса²⁸, а не старих

²¹ Цит. за: *Coombe C. Claudian the Poet... P. 2; Ware C. Claudian and the Roman Epic Tradition... P. 1.*

²² *Coombe C. Claudian the Poet... P. 5.*

²³ Їх перелік див.: *Hall J. Prolegomena to Claudian // Bulletin Supplement. 1986. No. 45. P. 3-40.*

²⁴ Див.: *The Complete Works of Claudian... P. 13; Mastrangelo M. The Decline of Poetry in the Fourth-Century West // International Journal of the Classical Tradition. 2009. Vol. 16, No. ¾. P. 326.*

²⁵ *August. De Civit. Dei. V.26; Oros. Adv. Pag. VII.35.21.*

²⁶ *Coombe C. Claudian the Poet... P. 8.*

²⁷ Феодосій I видав ряд суворих заборон проти язичників напочатку 390-х років. Див. *СТh. 16.10.10-12.*

²⁸ *Cameron Al. Claudian: Poetry and Propaganda... P. 200.*

античних богів, яким вже особливо ніхто не поклонявся і в самій Італії. Цілком ймовірно, що поет прийняв християнство, принаймні номінально²⁹. Готовність Клавдіана до компромісів у релігійному питанні показує його вірш «Про Спасителя» на християнську тематику³⁰. І загалом видається, що не варто переоцінювати фактор релігійної свідомості щодо цієї людини.

Якщо будучи придворним поетом Клавдіан мав виражати бажання влади у своїй поезії, то важливо з'ясувати, у чому ці бажання виражалися. Ще восени 394 р. імператор Феодосій I призначив наближеного собі Стиліхона, який на той час вже обіймав посаду *magister utriusque militiae*, регентом свого малолітнього сина Гонорія³¹. Стиліхон був германцем (вандалом) за походженням і мав достатньо нетипову кар'єру. Зазвичай подібні люди пробивалися на вершину через військові успіхи. Але Стиліхон возноситься завдяки одруженню на улюбленій племінниці імператора Серені у 384 р. Причому, судячи з усього, Серена сама зробила цей вибір і це був рідкий для еліти тих часів приклад шлюбу через кохання³². Ідея регентства Стиліхона полягала в тому, що Феодосій планував невдовзі повернутися до східної частини Римської імперії і залишити Захід на Гонорія під наглядом Стиліхона. Але на початку 395 р. Феодосій I несподівано помирає. Поспілкувавшись з імператором на смертному ложі Стиліхон повідомив двір, що Феодосій I доручив йому регентство не тільки над молодшим Гонорієм на Сході, а й над старшим сином Аркадієм на Заході³³. Наскільки можна довіряти цій заяві германця? Рационального сенсу ввіряти регентство і над старшим сином у Феодосія I не було. Аркадію вже було 18 років і він був повнолітнім та здатним до управління в уявленнях тих часів. Феодосій міг сказати якісь загальні слова на смертному одрі з проханням «турбуватися про його синів», які відповідали моменту і які Стиліхон міг інтерпретувати на свою користь.

З цих пір і до самого завершення життя претензії на управління всією імперією стали найбільш важливим фоном володарювання Стиліхона. Все оточення змушене було підігравати вандалу у його бажанні. Відповідно, у своїх промовах Клавдіан мав описувати не тільки мудрість германця, його військові звитяги, милість до підданих, а й «законність» його амбіцій на управління східною частиною імперії³⁴. Як зазначає Х. Леві, ще одним елементом пропаганди літератора було бажання приховати варварське походження свого патрона. Риторичне піднесення Стиліхона постійно супроводжується відсилками до римського минулого³⁵. Це ще одна причина язичницьких мотивів у творчості літератора. При цьому легітимність зазіхань на опікунство двох братів була вкрай сумнівною, на Сході не визнаною і з «ключами від Константинополя» там Стиліхона ніхто не чекав. Це провокувало вкрай напружені стосунки між західним та східним дворами Римської імперії.

²⁹ Поп.: *Rolfe J. Claudian...* P. 141.

³⁰ *Claud. Carm. Min. 32*; Див. також *Vanderspoel J. Claudian, Christ and the Cult of the Saints // The Classical Quarterly. 1986. Vol. 36, No. 1. P. 244.*

³¹ *Cameron Al. Claudian: Poetry and Propaganda...* P. 38; *The Complete Works of Claudian...* P. 4.

³² Див.: *Cameron Al. Claudian: Poetry and Propaganda...* P. 56.

³³ *Zosim. V.4.3.*

³⁴ *Claud. III Cons. 144-161*; Поп.: *Christiansen P. Claudian and the East // Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. 1970. Bd. 19, H. 1. P. 115.*

³⁵ *Levy H. Themes of Encomium and Invective in Claudian // Transactions and Proceedings of the American Philological Association. 1958. Vol. 89. P. 340-341.*

Причому, Клавдіан завжди це описував так, що між братами-імператорами Аркадієм та Гонорієм панує цілковита згода, а ось «погане» оточення Аркадія не дає запанувати порозумінню всередині імперії³⁶. Першою жертвою риторичних стріл Клавдіана у цьому контексті став Руфін – префект преторія, якому Феодосій I доручив надглядати за Аркадієм, ще коли відправлявся на Захід у 394 р.³⁷ На ньому поет вперше відточує свої вміння у жанрі інвективи, пишучи твір «Проти Руфіна». Але наприкінці осені 395 р. Руфін був вбитий, буквально порубаний на шматки людьми воєначальника Гайни³⁸, не без сприяння Стиліхона – принаймні так заявляла західноримська пропаганда.

Після смерті Руфіна почалося піднесення Євтропія, центральної постаті інвективи *In Eutropium*. Що ми знаємо про цю людину з інших джерел? Євнух був наближеною особою ще до імператора Феодосія I. За свідченнями Созомена, правитель перед походом на Захід 394 р. відправляв того до єгипетської пустелі, щоб дізнатися у ченця Іоанна про результат кампанії. Історик пише, що євнух «повернувся один і оголосив пророцтво пустельника, що Феодосій буде переможцем у війні і, знищивши тирана, після перемоги в Італії, там же і помре»³⁹. Після смерті Феодосія Євтропій став одним з найвпливовіших опонентів Руфіна. З метою закріплення свого статусу Руфін хотів одружити імператора Аркадія зі своєю донькою. Але Євтропію вдалося зруйнувати ці плани. Євнух наказав зробити портрет красуні Євдоксії, і показавши цей портрет правителю, переконав його одружитися саме на ній. Ця історія, розказана Зосимом, виглядає як історичний анекдот⁴⁰, але інколи життя породжує і не такі чудернацькі події. Після смерті Руфіна на період 395-399 рр. Євтропій фактично очолює адміністрацію східної частини Римської імперії, формально займаючи традиційну для євнухів посаду препозита священної спочивальні⁴¹. Зосим констатує, що царедворець «отримав повну владу при дворі», «керував Аркадієм, ніби ожирілою твариною»⁴². Високий статус сановника підтверджує і Іоанн Златоуст: «Чи не перевершив він усіх у світі своїм багатством? Чи не досяг самої вершини почесностей? Чи не всі тремтіли перед ним і боялися його?»⁴³

Треба сказати, що постать «сірого кардинала» не викликала багато симпатії у античних істориків. Євнапій зазначав, що він «отримавши владу, настільки все похитнув і розгромив, що не тільки Руфін, а й сам міфологічний Салмоней були ніщо в порівнянні з ним»⁴⁴. Джерела звинувачують його у жадібності та хабарництві. Він сильно розбагатів завдяки конфіскаціям майна⁴⁵. Навколо препозита діяла мережа шпигунів та донощиків. Ми маємо кілька прикладів розправи Євтропієм над своїми політичними опонентами. Один з них – це Тимасій, видний полководець та сподвижник Феодосія I. Євнух знайшов в оточенні військового такого собі Барга – людину низького походження і таких же

³⁶ Наприклад, Claud. In Eutrop. II. 539-550.

³⁷ Zosim. IV.57.4.

³⁸ Zosim. V.7.5-6.

³⁹ Soz. H. E. VII.22.

⁴⁰ Zosim. V.3.3.

⁴¹ Philost. H. E. XI.4.

⁴² Zosim. V.8.1; V.12.1.

⁴³ Chrys. Eutrop. 2.

⁴⁴ Eunap. 66.

⁴⁵ Zosim. V.8.2; V.12.2.

моральних якостей. Той висунув проти Тимасія хибні звинувачення у бажанні стати імператором. В результаті, Тимасія було відправлено у заслання. Євтропій свосереднім чином «віддячив» Баргу, притягнувши до суду через якийсь час і його, Зосим детально розповідає всю цю історію⁴⁶. Іншою жертвою препозита став Абунданцій, колишній *magister militum* та консул. Він був позбавлений всього майна і чинів та відправлений у заслання⁴⁷. Дж. Лібешуц доречно зауважує, що репресії були направлені саме проти представників військової еліти⁴⁸ – це свідчить про бажання тримати армію під контролем. Страх держави перед змовами можна побачити і в законодавстві тих часів. Закон від 397 р.⁴⁹ встановлює покаранням смертну кару та конфіскацію майна для кожного, хто посягає на життя сенатора та чиновника високого рангу. Більш того, каратися мали і родичі зловмисника: сини підбавляються права успадковувати майно від будь-кого, доньки отримують лише найменшу частину спадщини, а дружини мають віддати до фіску придане.

«Кодекс Феодосія» також показує велику увагу двору, яким керував Євтропій, до релігійної політики. Проводиться політика репресій проти еретиків та язичників. Закони 396–398 рр. проводять гоніння проти ересей євноміан, монтаністів та аполлінаристів⁵⁰. Закон від 397 р. наказує розбирати язичницькі храми, але дуже по-господарські наказує направляти матеріали з них на відновлення доріг та мостів⁵¹. Цікавий закон від 396 р., який наказує позбавити християнина, який викритий у ідолопоклонстві, права укладати заповіт⁵². При цьому встановлювалися і деякі обмеження щодо християнської Церкви, зокрема, закон 398 р. забороняв ставати кліриками рабам, декуріонам, державним боржникам та деяким іншим категоріям⁵³. Доволі незвичною виглядає на цьому фоні політика сприяння іудеям: держава забороняє встановлювати ціни на їх товари, нападати на самих іудеїв та їх синагоги, релігійні діячі іудеїв позбавляються обов'язків декуріонів, так само як це було з представниками християнського кліру⁵⁴.

Як бачимо, двір Євтропія проводив доволі активну релігійну політику. Одним з найбільш відомих її проявів стало сприяння Іоанн Златоусту у зайнятті єпископської кафедри в Константинополі у 398 р. Для цього Євтропію довелося витримати доволі сильну опозицію, зокрема, в особі єпископа Феофіла Александрійського. При тому, що політика Євтропія була направлена в основному на користь церкви, церковні історики його все одно не любили. Іоанн Златоуст говорить, що він «людина злочинна, користолобець і грабіжник»⁵⁵. Християнські діячі обурюються законом, який заборонив право шукати захисту в Церкві і наказав витягати звідти всіх, хто так робив⁵⁶.

⁴⁶ Zosim. V.8-10.

⁴⁷ Zosim. V.10.5.

⁴⁸ Liebeschuetz J. Barbarians and Bishops... P. 97.

⁴⁹ CTh. 9.14.3.

⁵⁰ CTh. 16.5.31-34.

⁵¹ CTh. 15.1.36.

⁵² CTh. 16.7.6.

⁵³ CTh. 9.45.3.

⁵⁴ CTh. 16.8.10-13.

⁵⁵ Chrys. Eutrop. 3.

⁵⁶ Socr. H. E. VI.5; Soz. H. E. VIII.7; Chrys. Eutrop. 3.

Щодо відносин зі Стиліхоном, то спочатку за урядування Євтропія вони покращились. Два політики навіть планували спільні дії проти готів Аларіха, який були джерелом неспокою на Балканах. Але весною 397 р. Стиліхон прийшов до Греції для війни проти готів без санкції Константинополя. Недисциплінована західна армія грабувала місцеве населення, а сам похід завершився без визначального успіху. Східний двір сприйняв похід як вторгнення і завдав дій у відповідь. Як повідомляє Зосим, «Євтропій переконав імператора скликати засідання сенату та оголосити Стиліхона *hostis publicus* («суспільним ворогом») імператорським наказом»⁵⁷. Ця подія, яка відбулася восени 397 р., була фактично оголошенням «холодної війни», яка в будь-який момент могла перерости у гарячу. Паралельно правитель західної частини Північної Африки Гільдон відмовився коритися Мілану, визнаючи свою залежність від східного двору. Дослідниця Е. Буррелл вважає, що Стиліхон був змушений залишити Балкани, вже знаючи про проблеми в Африці⁵⁸. Відсутність африканського зерна та необхідність збирати рекрутів для заморської кампанії спровокували політичну кризу на Заході, напруження між Стиліхоном та сенатською елітою⁵⁹. Але на початку 398 р. повстання Гільдона було придушене армією на чолі з його братом на ім'я Масцезель. Східний двір не надав бунтівнику військової допомоги, хоча сам заколот з Константинополем, очевидно, був узгоджений⁶⁰. Поспішний шлюб між імператором Гонорієм та донькою Стиліхона Марією у 398 р. мав підтримати положення вандала, що похитнулося⁶¹.

Тим часом кар'єра Євтропія продовжувала рухатись вгору. Йому було пожалувано титул патриція⁶². У 398 р. царедворець був призначений головнокомандувачем у війні проти гунів, яка проходила на території Вірменії. Військове командування Євтропія варто сприймати не як вияв його марнославства, а як прояв недовіри до військового командування, в тому числі до Гайни⁶³. І за успіх у військовій кампанії євнух був нагороджений титулом консула у 399 р., ставши таким чином єдиним представником цієї гендерної категорії на почесній посаді за всю історію. Р. Блоклі називає призначення себе консулом «фатальною помилкою» Євтропія⁶⁴, адже це було сприйняте негативно більшістю населення. Можна тільки уявити почуття Стиліхона, коли він дізнався про такі новини. Сам варвар на той час консулом жодного разу не був. Перемога над Гільдоном 398 р. давала гарні підстави претендувати на почесну магістратуру у 399 р. Але тут причаїлася небезпека: оскільки Стиліхон був проголошений *hostis publicus* на Сході, то його консульство там не було би визнано. І таким чином воно замість політичного триумфу стало би актом

⁵⁷ Zosim. V.11.1.

⁵⁸ Burrell E. A Re-Examination of Why Stilicho Abandoned His Pursuit of Alaric in 397 // *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. 2004. Bd. 53, H. 2. P. 251.

⁵⁹ Christiansen P. Claudian versus the Opposition // *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. 1966. Vol. 97. P. 45–46.

⁶⁰ Liebeschuetz J. *Barbarians and Bishops...* P. 98.

⁶¹ Wasdin K. Honorius Triumphant: Poetry and Politics in Claudian's Wedding Poems // *Classical Philology*. 2014. Vol. 109, No. 1. P. 62.

⁶² Zosim. V.17.4; Soz. H. E. VIII.7; Philost. H. E. XI.4.

⁶³ Поп.: Liebeschuetz J. *Barbarians and Bishops...* P. 99–100.

⁶⁴ The Cambridge Ancient History / ed. by Av. Cameron, P. Garnsey: In 14 vols. Cambridge University Press, 2008. Vol. 13: The Late Empire, A.D. 337–425. P. 116.

політичного приниження. Дізнавшись про консульство свого візаві Стиліхон проводить роботу з римським сенатом, щоб воно не було визнане на Заході і дає замовлення Клавдіану на риторичне знищення свого політичного опонента. Результатом цих подій стає перша книга *In Eutropium*, в якій вступ Євтропія у консульство та відмова римського сенату його визнавати подаються як події, що відбулися. Датують її традиційно весною 399 р.⁶⁵ А консулом від Заходу на 399 р. було проголошено відомого ритора Манлія Феодора, для якого це визнання стало вінцем кар'єри.

Потрібно сказати, що придворне красномовство на той час мало вже довгу історію і було детально описане та класифіковане. Найвідоміший приклад такої класифікації – книга автора 3 ст. від Р.Х. Менандра Лаодікейського⁶⁶. Клавдіан в своїй творчості орієнтувався на класичні риторичні моделі⁶⁷. Панегірик певній особі мав складатися з чітко визначених частин. Це *genos* – частина про походження, включно з містом, країною та народністю, *genesis* – розповідь про народження, включно з ознаменуваннями та снами, які його супроводжували, *anatrophe* – опис юності з ранніми ознаками характеру та особливими схильностями, *epitedeumata* – обставини та дії, які визначили вибір життєвого шляху, *praxeis* – основна частина, опис основних досягнень, які мали продемонструвати людські чесноти, *synkrisis* – важливий, але не обов'язковий елемент панегірика, який представляв собою порівняння, за яким слідував епілог⁶⁸. Інвектива при цьому розглядалася як антитеза панегірику, вона мала мату ту ж структуру, але була направлена не на похвалу, а на приниження об'єкта промови.

Щодо жанрової приналежності «Проти Євтропія» в історичній науці є дискусія. К. Вейр зазначає, що поема включає елементи героїчного, трагічного та дидактичного епосу, елегії, інвективи, комедії та сатири⁶⁹. Але все ж перша книга *In Eutropium* в цілому слідує класичній моделі інвективи. *Genos* тут відсутній, але автор був в праві не використовувати певні елементи, якщо вони не відповідали його задуму. Починається твір з генезису: страшні ознаменування супроводжують народження Євтропія: народження напівзвірив-напівлюдей, страшний вовчий вій, дощ з камінням⁷⁰. Зрештою, біля ассирійського кордону народжується сама дитина. Ще немовлям її віддають якомусь вірменину, який здійснює оскоплення⁷¹. Ця сцена відіграє роль *epitedeumata*, події, яка визначила подальше життя людини. Клавдіан сумує щодо оскоплення, говорячи, що інакше Євтропій все ще міг залишатися рабом протягом всього життя.

Anatrophe в творі розтягується на весь період перебування Євтропія в рабстві. Вже тут Клавдіан завдає основних риторичних «пострілів» по своїй «мішені». Основний предмет критики полягає в тому, що Євтропій просто є євнухом. Треба сказати, що євнухів у Пізній Античності дійсно не любили. Кастрація приводила до втрати чоловічої сили і такі люди

⁶⁵ Див., наприклад: Long J. Claudian's *In Eutropium*... P. 160.

⁶⁶ Menander Rhetor. *A Commentary* / trans. by D. Russell, N. Wilson. Oxford University Press, 1981. 391 p.

⁶⁷ Див.: The Complete Works of Claudian... P. 12; Ware C. Claudian and the Roman Epic Tradition... P. 23.

⁶⁸ Див.: Long J. Claudian's *In Eutropium*... P. 31–32; Struthers L. The Rhetorical Structure of the Encomia of Claudius Claudian // *Harvard Studies in Classical Philology*. 1919. Vol. 30. P. 50–51.

⁶⁹ Berlincourt V., Galli Milic L., Nelis D. (Eds.). *Lucan and Claudian: Context and Intertext*. Universitätsverlag, 2016. P. 253.

⁷⁰ Claud. *In Eutrop.* I. 1–4.

⁷¹ Claud. *In Eutrop.* I. 47–48.

вважалися «не чоловіками». Крім того, вони відрізнялися і зовнішньо. Для євнухів була характерна блідість і жовтячність шкіри, рання поява зморшок. У них був високий голос, схильність до повноти (останнє не стосувалося Євтропія), причому жир розподілявся по тілу за жіночим типом, відкладаючись передусім у стегнах, сідницях, грудях⁷². З темою кастрації Євтропія у Клавдіана пов'язана тема його девіантної сексуальної поведінки, з точки зору поета. Літератор декілька разів у творі називає євнуха катамітом, тобто юнаком, який виконує пасивну роль у одностатевих сексуальних стосунках. Як зазначає Ж. Лонг, нападки на сексуальність були не дуже в традиції Пізньої Античності, де в інвективах головним чином увагу приділяли політичній діяльності опонента⁷³. Але Клавдіан йде на цей «брудний» прийом, що якоюсь мірою ріднить його з найбільш відомою інвективою Пізньої Античності – «Таємною історією» Прокопія з його знаменитим описом молодості імператриці Феодори⁷⁴. У «Проти Євтропія» згадується один з господарів раба і водночас його коханець Птолемей⁷⁵. Але по канві твору навіть в якості коханця Євтропій виявився некомпетентним. І як тільки він почав втрачати молодість, він одразу був перепроданий іншому власнику.

Ще один мотив критики у Клавдіана, це те, що євнух був рабом. Причому постійний перепродаж Євтропія демонструє його як нездару. Ці перепродажі супроводжуються приниженнями: євнуха постійно роздягають догола, його оглядають лікарі⁷⁶. Всі ці картини мають викликати відразу до об'єкта інвективи. Якийсь час Євтропій займається звідництвом⁷⁷. Таким чином він проходить традиційний шлях престарілої повії: від продажу свого тіла, до організації цього продажу іншими. Але і як звідник він виявляється некомпетентним. Далі він стає наглядцем у покоях молоді дівчини, розчісуючи їй волосся та приносячи воду, тобто нарешті займає типову для євнуха роль⁷⁸. Зрештою, коли Євтропій стає старим та ні на що не здатним, йому дарують свободу. Поет детально описує зовнішність героя з метою викликати відразу: обрюзгла шкіра, зморшкувате обличчя, неприродна худорлявість, рідкі волосини на голові, схожі на самотні колосини на полі⁷⁹. Потрібно сказати, що Клавдіан є єдиним джерелом, яке описує життя євнуха в якості раба. Але ці розповіді виглядають доволі сумнівно. Жанр інвективи не вимагав суворого дотримання правдивості, він вимагав того, щоб якомога більш болісно «вжалити» свою жертву. Відповідно, до розповідей Клавдіана і про сексуальність Євтропія, і про його перепродажі потрібно відноситися зі скепсисом та обережністю. Вони можуть передавати стереотипний образ євнухів, які дійсно часто використовувалися у ролі катамітів⁸⁰.

Після того, як Євтропій був відкинутий всіма господарями, він потрапляє до палацу.

⁷² Long J. Claudian's In Eutropium... P. 108; Hopkins K. Eunuchs in Politics... P. 78.

⁷³ Long J. Claudian's In Eutropium... P. 122.

⁷⁴ Procop. Hist. Arc. IX.9-26.

⁷⁵ Claud. In Eutrop. I. 61-62. Про можливу посаду та статус Птолемея див.: Cameron Al. Notes on Claudian's Invectives // The Classical Quarterly. 1968. Vol. 18, No. 2. P. 401.

⁷⁶ Claud. In Eutrop. I. 35.

⁷⁷ Claud. In Eutrop. I. 78.

⁷⁸ Claud. In Eutrop. I. 104-107.

⁷⁹ Claud. In Eutrop. I. 110-123.

⁸⁰ Див.: Hopkins K. Eunuchs in Politics... P. 79.

Така зміна в житті героя ніяк не пояснюється, просто приписується волі богів⁸¹. Починається *praxeis* – власне, описання дій євнуха при дворі. Підкреслюється некомпетентність сановника як в контексті походження, так і в контексті його особистісних якостей. Приклад невдячності Євтропія – це падіння Абунданція, який колись був його покровителем⁸². Серед вад «сірого кардинала» виділяються його жорстокість та жадібність. Він ніби мстить за свої страждання у якості раба, лютуючи у тортурях, всі в'язниці повні представниками аристократії, деякі з них відправляються у заслання⁸³. Ще більшою вадою євнуха є сріблолоубство: «Але лютіше на золото він розпалюється, цим лише тішачи обрубану хіть»⁸⁴. Його кабінет описується ніби павільйон на ринку, де був виставлений преїскурант на купівлю посади намісника тієї або іншої провінції⁸⁵. Звичайно, це художнє перебільшення, але продаж права на управління провінцій в той час дійсно практикувався. Мається на увазі процедура суффрагія, яка у 394 р. була фактично узаконена імператором Феодосієм I, джерелом легітимації становища Стилїхона⁸⁶. У другій книзі Клавдіан описує розподіл сановником однієї провінції на декілька, щоб отримувати більше прибутку з продажу посад⁸⁷. Хоча розділення провінцій також було поширеною практикою тих часів.

Далі в першій книзі описується виконання Євтропієм судових функцій⁸⁸ – він таким чином чорнить і цю славну сторону існування римської державності. Для Клавдіана наступає час описати військове командування Євтропія. Те що він євнух, робить його на думку поета автоматично непридатним до військових звитяг: «Цим видовищем ворог тріумфує, відчуваючи, що чоловіків немає більше»⁸⁹. Євнух проголошує про свої військові перемоги, але насправді всі вони є удаваними. Вінцем злодіянь Євтропія стає його вимога консульства, яка безчестить сакральну римську магістратуру: «Але консулом повік у всесвіті, ані полководцем, ані суддею євнух не бував»⁹⁰. Як зазначає П. Рош, його прагнення до консульства постає як всеосяжна воля зганьбити все⁹¹. Читачу описується сцена прийняття страшним худим євнухом консульських регалій, яка має викликати відразу: «Ось така мавпа, що людське наслідує обличчя»⁹².

Далі поет пускається у розмірковування про те, що вже краще би консульство прийняла жінка, серед них все-таки були і цариці в історії. Звичайно, для сучасного читача від цих розмов віє мізогінією, коли жінки ставляться апріорі нижче чоловіків, але, так вже і бути, вище за євнухів: «Жінок природа речей сотворила, цих же створила рука»⁹³. Взагалі, порівняння Євтропія з жінками, згадки про нього в жіночому роді – це один з улюблених

⁸¹ Claud. In Eutrop. I. 140.

⁸² Claud. In Eutrop. I. 151-170.

⁸³ Claud. In Eutrop. I. 177-186.

⁸⁴ Claud. In Eutrop. I. 190-191.

⁸⁵ Claud. In Eutrop. I. 201-202.

⁸⁶ CTh. 2.29.2 = CJ. 4.3.1; див. детальніше: *Пуховець Д.* Система суффрагія в Римській імперії IV – першої половини VI століть // *Старожитності Лукомор'я.* 2022. № 2. С. 51.

⁸⁷ Claud. In Eutrop. II. 586-587.

⁸⁸ Claud. In Eutrop. I. 231.

⁸⁹ Claud. In Eutrop. I. 242-243.

⁹⁰ Claud. In Eutrop. I. 297-298.

⁹¹ *Berlincourt V., Galli Milic L., Nelis D.* (Eds.). *Lucan and Claudian...* P. 231.

⁹² Claud. In Eutrop. I. 303.

⁹³ Claud. In Eutrop. I. 338-339.

приймів Клавдіана, який мав своєю метою ще раз принизити євнуха⁹⁴. Так, інколи царедворець називається у творі «старушенцією» («anus») ⁹⁵. Завершується опис правління Євтропія вже знайомими недвозначними натяками на його гомосексуальність, сексуальну розбещеність: «Ззаду ніщо його не лякає... «Ні» не скаже, себе доставляючи і тим, хто не просить»⁹⁶.

Далі в *In Eutropium I* про ганьбу на Сході дізнається Рома, яка виступає в творі алегоричним персоніфікованим образом Рима, його величі та історії. Вона з'являється перед Стиліхоном, згадує його військові перемоги та мудре правління⁹⁷, згадує різні покоління героїв римської історії, які не можуть терпіти такої ганьби як консульство євнуха⁹⁸. Завершує свою промову Рома закликком організації військового походу на Схід з метою скинення Євтропія: «Стиліхоне, навіщо зволікати з перемогою? Тобі гидко битися з ним?»⁹⁹. Завершення першої книги «Проти Євтропія» підштовхує до розуміння цілей її написання, яких було декілька. По-перше, вона мала викликати огиду до Євтропія, несхвалення його правління та особистості. Це було не так складно: євнух дійсно не користувався популярністю. Друга основна ціль промови полягала у бажанні підготувати ґрунт для можливого військового походу на Схід – Стиліхон не залишав мрій щодо правління всією Римською імперією. Такі радикальні заклики в *In Eutropium* не означали, що похід готувався вже найближчим часом. Але підготувати суспільну думку щодо його можливості варвар-регент вважав доречним. Часто найбільш радикальні заклики проголошуються не самими правителями, а їх підлеглими. Щоб завжди в одному разі можна було до них «прислухатися», а в іншому сказати, що «це не моя думка».

Але падіння Євтропія сталося вже невдовзі і за обставин, з західним двором ніяк не пов'язаними. Влітку 399 р. спалахнуло повстання готів, що були федератами римлян, на чолі з Трибігільдом. Його центром спочатку була Фрігія, потім воно поширилося на значну частину Малої Азії. Як пише Зосим: «В короткий час Трибігільд зібрав таку масу рабів і вигнанців, що вся Азія виявилася в серйозній небезпеці»¹⁰⁰. Для придушення повстання Євтропій направив воєначальника Гайну та Лева – людину без військового досвіду, але близького до нього. Трибігільду вдалося розбити армію Лева, а самого царедворця вбити. Гайна ж або з самого початку повстання (як запевняє Зосим¹⁰¹), або в його ході змовився з германським бунтівником. Гайна відмовлявся вступати в битву, натомість написав листа в Константинополь з порадою виконати вимоги Трибігільда. Єдина вимога, яку ми знаємо – «...видати йому правителя Євтропія – винуватця всіх лих – для того, щоб розправитися з ним...»¹⁰² У Євтропія були й інші впливові вороги при дворі, зокрема імператриця Євдоксія, яку він, за словами Філосторгія «жорстоко образив»¹⁰³.

⁹⁴ Див.: The Complete Works of Claudian... P. 205.

⁹⁵ Пор.: Long J. Claudian's In Eutropium... P. 107.

⁹⁶ Claud. In Eutrop. I. 362-365.

⁹⁷ Claud. In Eutrop. I. 391-411.

⁹⁸ Claud. In Eutrop. I. 437-460.

⁹⁹ Claud. In Eutrop. I. 500-501.

¹⁰⁰ Zosim. V.13.4.

¹⁰¹ Zosim. V.13.1.

¹⁰² Zosim. V.17.5.

¹⁰³ Philost. H. E. XI.6.

Зрештою, імператор Аркадій не витримав тиску і відсторонив Євтропія від влади. Наказ про це дійшов до нас у «Кодексі Феодосія»¹⁰⁴. Щоправда, в збережених списках він помилково датується січнем 399 р., хоча правильним датуванням буде, очевидно, серпень 399 р. Відповідно до едикту, все майно євнуха конфіскувалося, його консульство анулювалося, так само як і всі закони, пов'язані з його ім'ям. Євтропій позбавлявся рангу патриція, всі статуї на його честь руйнувалися. Текст едикту повідомляє, що «це мерзенне чудовисько осквернило своєю заразою Божественний дар консульства», солідаризуючись таким чином з випадками Клавдіана. Падіння Євтропія яскраво демонструвало швидкоплинність всього сущого. Ці ідеї прийшли в голову й Іоанну Златоусту, який прочитав над опальним царедворцем свою знамениту проповідь, коли той сховався від розправи у церкві¹⁰⁵. Там приводиться важлива інформація: піднялося хвилювання серед військових, які вимагали смерті сановника. Але імператор Аркадій для заспокоєння пристрастей виступив перед ними, перераховуючи не тільки гріхи втікача, але і його хороші справи¹⁰⁶. Зрештою, відповідно до вищезгаданого едикту Євтропія було відправлено у заслання до Кіпру. Але через деякий час його повернули до Константинополя на суд, за рішенням якого євнуха обезголовили¹⁰⁷.

Вищезгаданим подіям присвячена друга книга *In Eutropium* Клавдіана. Власне, основний предмет твору – це повстання Трибігільда і нездатність східного двору його придушити. Писався він, коли повстання готів ще вирувало, і жодної згадки про усунення Євтропія там не було. Коли поема вже була написана, до західного двору дійшли звістки про падіння всесильного євнуха. Інвектива, нібито, втрачала свою актуальність, але вона Клавдіаном все одно була оприлюднена. Можна пожартувати, що робота вже була зроблена, і поету не хотілося, щоб вона пропадала дарма. Але насправді, актуальність друга книга загалом зберігала. Вона описувала не тільки постать євнуха, а й загальний безлад у східній частині імперії, у цьому продовжуючи відповідати пропагандистському запиту Стилїхона. Після отримання новин про падіння чиновника Клавдіан пише вступ до другої книги, де повідомляє читачу про заслання Євтропія на Кіпр, також додає дві строки про це до основної частини¹⁰⁸. Але про страту сановника ніде не йдеться – друга книга була оприлюднена ще явно до цієї події. Е. Буррелл визначає часом проголошення *In Eutropium II* вересень 399 р.¹⁰⁹, що в цілому сходиться з думками інших дослідників.

В жанровому відношенні в другій книзі Клавдіан відходить від канону викривальної промови. Перед нами скоріше сатирична пародія на епос з підтекстом інвективи. Як вже зазначалося, вступ є реакцією на заслання Євтропія: «Рік, що трабеї приніс, приніс і вигнання йому»¹¹⁰. Його негідне правління, яке занедбало державу, розкрало скарбницю, закінчено. Всі поплічники зріклися його і порозбігалися. До падіння євнуха призвів «маленький папірець» («*exigua charta*»)¹¹¹, під яким більшість дослідників розуміють

¹⁰⁴ CTh. 9.40.17.

¹⁰⁵ Socr. H. E. VI.5; Soz. H. E. VII.7.

¹⁰⁶ Chrys. Eutrop. 4.

¹⁰⁷ Philost. H. E. XI.6.

¹⁰⁸ Claud. In Eutrop. II. 21-22.

¹⁰⁹ Burrell E. Claudian's in "Eutropium liber alter": Fiction and History // Latomus. 2003. T. 62, Fasc. 1. P. 111.

¹¹⁰ Claud. In Eutrop. II. Praef. 21-22.

¹¹¹ Claud. In Eutrop. II. Praef. 19.

вищезгаданий едикт Аркадія¹¹². Таке найменування не дуже личить наказу правителя. Але Ж. Лонг бачить у цьому відсилку до Ювенала. У того в десятій сатирі Тиберій відсторонив Сеяна «багатослівним та великим посланням» (*«verbosa et grandis epistula»*)¹¹³. А тут розмір записки, ніби, відповідає рівню відстороненої людини. Історія Євтропія має бути для всіх уроком: «Якщо якісь євнухи все ще планують подібні вчинки, їм слід подивитися на Кіпр та припинити свої зухвалості»¹¹⁴.

Основна частина другої книги розпочинається з опису катаклізмів, які відбуваються у покарання за консульство євнуха. Ця інформація не була простою вигадкою Клавдіана: Філосторгій розповідає про епідемії хвороб, землетруси, паводки та пожежі, які відбуваються в цей час¹¹⁵. *In Eutropium II* в художній формі повідомляє про дощі, які змінювали колір, немовлят з дивним обличчям, худобу, яка розмовляла з людьми, диких звірів, які влаштовували лігва серед міських стін¹¹⁶. Далі описується володарювання Євтропія: він виконує функції і судді, є і консулом, і воєначальником, але все робить невміло¹¹⁷. Євнуха оточує юрба підлабузників, а сам він проводить час у насолодах та марнотратстві, влаштовуючи бенкети та видовища. Згадує Клавдіан і жінку, яка була сестрою євнуха, і одночасно його дружиною: «Кохає її, радиться з нею з найважливіших питань війни та миру, довіряє їй свої обов'язки та ключі від палацу»¹¹⁸. В інших джерелах ми не зустрічаємо згадку про людину, яка б відповідала такому опису. Тому її важко ідентифікувати та встановити ступінь спорідненості до Євтропія. Ж. Лонг припускає, що це була *subintroducta*¹¹⁹. Так називали жінок, що жили в будинку чоловіка, зазвичай духовного сану, під виглядом служанки чи родички, але фактично виконували роль дружини. Але більш ймовірно, що це дійсно була його сестра, інцест з якою був Клавдіаном приписаний, щоб більше зганьбити царедворця.

Зрештою, безлад і блюзнірство у східній частині Римської імперії обурює Марса. Він не розуміє, чому мешканці Сходу не піднімуть зброю та не скинуть ненависного євнуха¹²⁰. Тоді він звертається до Беллони з проханням підбурити остготів на повстання¹²¹. Таким чином, провину за бунт Клавдіан покладає не на Трибігільда, а на безладне правління Євтропія. Як зазначає К. Вейр, по суті, Клавдіан звинувачує Схід у «неримськості», оскільки він прийняв Євтропія¹²². Беллона прибуває до вождя готів (в поемі він називається Тарбігіл) в обличчі його дружини. Трибігільд як раз повернувся з зустрічі з Євтропієм і перебував у поганому настрої, адже не отримав дарів, на які розраховував. Беллона розпалює самолюбство варварського ватажка: «Але доля поєднала мене з людиною, яка надто

¹¹² Див.: Dewar M. The Fall of Eutropius // The Classical Quarterly. 1990. Vol. 40, No. 2. P. 583.

¹¹³ Juv. 10.71; Long J. Juvenal Renewed in Claudian's "In Eutropium" // International Journal of the Classical Tradition. 1996. Vol. 2, No. 3. P. 329.

¹¹⁴ Claud. In Eutrop. II. Praef. 75-76.

¹¹⁵ Philost. H. E. XI.7.

¹¹⁶ Claud. In Eutrop. II. 41-44.

¹¹⁷ Claud. In Eutrop. II. 72-74.

¹¹⁸ Claud. In Eutrop. II. 91-92.

¹¹⁹ Long J. Claudian's In Eutropium... P. 133.

¹²⁰ Claud. In Eutrop. II. 138-139.

¹²¹ Claud. In Eutrop. II. 153-156.

¹²² Ware C. Claudian and the Roman Epic Tradition... P. 79.

боягузлива, надто лінива»¹²³, – і провокує розпочати повстання. Бунт швидко розростається, адже міста та гарнізони виявляються до нього непередготовленими¹²⁴. Треба зазначити, що звинувачення Клавдіана у неготовності не зовсім справедливі. Адже у 396 р. східний двір видав едикт, яким постановив будувати нові стіни навколо міст та відновлювати існуючі¹²⁵. Щоправда, робитися це мало за рахунок місцевих, а не державних коштів. Розграбування Фрігії у поемі описується через плач фрігійської богині Кібели: «І прощавай, земле Фрігії, і стіни, що незабаром згорять у полум'ї»¹²⁶.

Євтропій спочатку робить вигляд, що нічого страшного не відбувається і ситуація знаходиться під його контролем. А сам він таємно намагається заспокоїти Трибігільда дарами¹²⁷. Коли ця спроба провалюється, євнух визнає серйозність проблеми і скликає нараду для її вирішення. Опис наради, де представлена еліта східної частини Римської імперії, є найбільш сатиричною частиною всієї поеми Клавдіана. Східні сановники описуються як зборище людей, абсолютно ні на що не здатних. Частина з них походить з колишніх рабів, частина – з колишньої бідноти: «Вони були навченими танцюристами та знали ремесло візничих»¹²⁸. Можна погодитись з думкою К. Вейр, що «пишучи у 399 році, коли відносини між Сходом і Заходом були безповоротно зруйновані, Клавдіан зображує розкол як природний розрив між морально стійким Римом і декадентським Сходом»¹²⁹.

Як характерний приклад еліти виступає Гозій, реальна історична постать, *magister officiorum* при Євтропії¹³⁰. Клавдіан запевняє, що той був кухарем за першою професією і згадки про нього супроводжує кумедними каламбурами про його попереднє ремесло: «...Всім заправляти, випускаючи пару, він уміє; лютий, проте гнів остудити він клекотливий може»¹³¹. Учасники наради в якийсь момент забувають про її мету і починають обговорювати циркові змагання та інші розваги. Тоді слово бере інший наблизений до Євтропія царедворець Лев, попередня професія якого була пов'язана з ткацтвом вовни. Клавдіан вкладає в його уста промову, яка пародіює традиційні виступи героїв. Лев закликає всіх об'єднатися в скрутну годину та перемогти ворога, але постійно використовує порівняння з ткацтва: «Вони спітають клубок ще більших бід... Як жалюгідних овець їх винищу... Матері Фрігії знову повернуться до ткацтва...»¹³².

Промова Лева здійснила справжній фурор. Його призначили командувачем і відправили з військом до Малої Азії. Але це воїнство абсолютно непередготовлене: «Ці солдати були гарні на вигляд, любили тінь міста, завжди були на іграх і прагнули сяяти в лазні, але не могли витримувати ні сонця, ні дощу»¹³³. Вони не організують оборону табору, не

¹²³ Claud. In Eutrop. II. 202–203.

¹²⁴ Claud. In Eutrop. II. 274–276.

¹²⁵ CTh. 15.1.34.

¹²⁶ Claud. In Eutrop. II. 296–297.

¹²⁷ Claud. In Eutrop. II. 304–318.

¹²⁸ Claud. In Eutrop. II. 341.

¹²⁹ Berlincourt V., *Galli Milic L., Nelis D.* (Eds.). *Lucan and Claudian...* P. 246.

¹³⁰ Burrell E. *Claudian's in "Eutropium liber alter"...* P. 122.

¹³¹ Claud. In Eutrop. II. 348–349; про кулінарні каламбури Клавдіана див. детальніше: *Cameron Al. Notes on Claudian's Invectives...* P. 408–409.

¹³² Claud. In Eutrop. II. 392–401.

¹³³ Claud. In Eutrop. II. 409–411.

досліджують місцевість перед проходженням по ній, бредуть без строю, мріючи знайти затінок. В результаті, використавши тактику удаваного відступу, Трибігільд без проблем їх розбиває¹³⁴. Лев втікає з поля боя, але невдовзі помирає від переляку при наближенні ворога¹³⁵. Загроза від готів посилюється загрозою від персів, які бачать слабкість римлян і готують кампанію проти них¹³⁶.

В такій ситуації погляди всього населення імперії звертаються на Стиліхона. Тільки він може прийти на Схід і врятувати його від ганьби та розорення: «І тільки сяє єдина у Стиліхоні надія»¹³⁷. Сама Аврора являється до всесильного володаря Заходу, щоб виступити перед ним з промовою. Богиня з сумом констатує відсутність порозуміння між західним та східним дворами: «Руфін був першопричиною бід: він започаткував розбрат між двома володарюваннями»¹³⁸. І тільки після Руфіна мир почав відновлюватися, як з'явився його кастрований спадкоємець з прихвостнями на зразок Гозія та Лева. Під їх управлінням Схід занепадає, міста захоплюються під час повстання Трибігільда, він може бути повністю завойований персами. Закінчується друга книга так само, як і перша – заклик до Стиліхона прийти і врятувати Схід: «І тепер моя єдина надія – на тебе»¹³⁹. Можливо, володар Заходу сподівався отримати прохання про допомогу від Константинополя в контексті повстання Трибігільда, можливо, планував з'явитися на Сході з армією без всякого запрошення.

Падіння Євтропія так і не принесло порозуміння між західною та східною частинами Римської імперії, адже основну причину конфронтації воно не усувало. Стиліхон буде мріяти про захоплення влади в Константинополі аж до свого вбивства у 408 р., але так намір і не реалізує. Але ворожнеча між частинами Римської імперії буде послаблювати її під натиском варварів і наближати знищення західної її частини.

Висновки. Клавдіана обґрунтовано можна назвати офіційним пропагандистом володаря західної частини Римської імперії на межі 4-5 ст. Стиліхона. Поет просуває потрібні державцю наративи, прославляє його та риторично обезславлює його ворогів. Інвектива «Проти Євтропія» присвячена найвпливовішому сановнику східної частини імперії кінця 4 ст., у якого був жорсткий конфлікт зі Стиліхоном. Основна причина конфлікту – зазіхання державця вандалського походження на контроль над всією імперією, чому протистояли на Сході. *In Eutropium* складається з двох книг: перша присвячена консульству Євтропія 399 року, друга – його нездатності приборкати повстання остготського воєначальника Трибігільда у тому ж році.

При тому, що античні джерела не виявляють симпатії до Євтропія, його можна вважати типовим царедворцем тієї доби. Він не забував наповнювати свої кишені, але при цьому і намагався відстоювати інтереси країни так, як він їх бачив. Але його основна проблема була в тому, що він був євнухом, а до таких людей у Пізній Античності ставилися зі зверхністю та презирством. Клавдіан публічно принижує об'єкта своєї інвективи,

¹³⁴ Claud. In Eutrop. II. 432-437.

¹³⁵ Claud. In Eutrop. II. 455-456.

¹³⁶ Claud. In Eutrop. II. 476-477.

¹³⁷ Claud. In Eutrop. II. 500.

¹³⁸ Claud. In Eutrop. II. 539-541.

¹³⁹ Claud. In Eutrop. II. 591.

використовуючи для цього як реальні, але гіперболізовані факти (продаж права управляти провінціями, нездатність придушити повстання Трибігільда), так і явно вигадані історії (сексуальна розбещеність, інцест з сестрою).

Промова «Проти Євтропія» може шокувати сьогоdnішнього читача: вона глузує над фізичними вадами та зовнішністю людини, її гендерною роллю та сексуальністю, у ній є прояви ейджизму та мізогнії. Фактично, перед нами спроба дегуманізації ворога. Євтропій описується як тварина (мавпа), фізично огидна людина, позбавлена моральних чеснот (сексуально девіантна, жорстока та жадібна). Звичайно, сучасників Клавдіана *In Eutropium* шокувала менше. Вона в цілому написана в традиціях жанру, хоча навіть в межах «вिकривальних промов» далеко не всі автори заходили так далеко. Але навіть розуміючи особливості жанру інвективи ми в праві ставити під сумнів моральний вибір літератора.

Поема «Проти Євтропія» не дискредитує Клавдіана як поета (вона написана блискуче з точки зору риторичності та стилю), але дискредитує його як людину, яка використала талант для сумнівних цілей. Адже у нього був вибір: його сучасники, такі як Іоанн Златоуст, Пруденцій, писали твори абсолютно іншої направленості, прославляючи християнські чесноти, любов до ближнього. Клавдіан же вибрав роботу на владу, і цей крок визначив ланцюжок майбутніх моральних компромісів. Великий попередник Клавдіана Гораций хвалився, що він побудував собі пам'ятник міцніше за мідь («*Exegi monumentum aere perennius...*»)¹⁴⁰ як символ поетичного безсмертя заснованого на цінності мистецтва. Клавдіан же отримав реальну бронзову статую, яка може бути символом визнання в моменті, але дуже залежного від кон'юнктури. При цьому головна неполітична поема автора «Викрадення Прозерпіни» так і залишилась незавершеною.

Dmytro Pukhovets

Propaganda in the Works of Claudius Claudianus: The Case of *In Eutropium*

Abstract: This article explores the work of Claudian, a court poet of the Western Roman Empire, focusing primarily on his poem *In Eutropium* ('Against Eutropius'). Eutropius was a prominent court official of the Eastern Roman Empire, consul in 399 AD, and a political opponent of Claudian's patron, Stilicho. The invective consists of two books: the first is dedicated to Eutropius's consulship in 399, while the second targets the Eastern court's failure to suppress the revolt led by the barbarian chieftain Tribigild in the same year.

Although ancient sources generally lack sympathy for Eutropius, he can be seen as a typical courtier of his time – enriching himself while attempting, in his own way, to serve the interests of the state. His primary problem, however, was that he was a eunuch, and eunuchs in Late Antiquity were often met with condescension and contempt. Claudian publicly humiliates his target, using both real but exaggerated facts and blatantly fictional stories. To a modern reader, the invective may appear shocking. It mocks the target's physical appearance and disabilities, gender role and sexuality, it includes elements of ageism and misogyny. In

¹⁴⁰ Horat. Carm. III.30.

essence, it represents an attempt to dehumanize the enemy. Eutropius is depicted as an animal (a monkey), a physically repulsive person devoid of moral virtues (sexually deviant, cruel, and greedy).

Nevertheless, the poem adheres to the conventions of the Late Antique invective genre. Even understanding the genre's norms, however, we are justified in questioning the poet's moral choices. 'Against Eutropius' does not discredit Claudian as a poet – it is brilliantly written in terms of rhetoric and style – but it does discredit him as a person who used his literary talent for morally dubious purposes. At the same time, In Eutropium contains many valuable, sometimes even unique, insights into the figure of Eutropius and serves as an important source for the study of political struggle in the Roman Empire at the end of the 4th century.

Keywords: Roman Empire, Byzantium, Ancient Egypt, propaganda, paganism, Christianity, gender studies